

कक्षा दसको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा उखानटुक्काको प्रयोग

शिवप्रसाद तिमल्सेना

उपप्राध्यापक, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, कीर्तिपुर, त्रिवि

ईमेल: shivatimalsena@gmail.com

लेखसार

प्रस्तुत लेखमा कक्षा दसको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त उखानटुक्काहरू सङ्कलन गरी तिनको प्रयोग सन्दर्भ, अर्थ तथा प्रयोगको औचित्य र उपयुक्तताको निर्धारण गरिएको छ । गुणात्मक ढाँचामा संरचित यस लेखमा तथ्याङ्क सङ्कलन पुस्तकालयीय अध्ययन र तथ्याङ्कको विश्लेषण वर्णनात्मक विधिबाट गरिएको छ । अध्ययनको प्राथमिक स्रोतका रूपमा कक्षा दसको नेपाली पाठ्यपुस्तकलाई लिइएको छ । निर्धारित पाठ्यपुस्तकबाट उखानटुक्काहरू सङ्कलन गरी तिनको विवरणात्मक प्रस्तुति, प्रयोग सन्दर्भ र अर्थलाई तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ भने तालिकाको व्याख्या विश्लेषणबाट निष्कर्षमा पुगिएको छ । निर्धारित पाठ्यपुस्तकमा जम्मा चौहत्तरओटा उखानटुक्का प्रयोग भएका छन् । जसमा उखान नौओटा र टुक्का पैंसठ्ठीओटा रहेका छन् । यस अध्ययनबाट अधिकांश उखानहरू वाक्यात्मक प्रकृतिका रहेका, क्रियायुक्त टुक्काको बाहुल्य रहेको, उखानको सङ्ख्या न्यून रहेको तथा केही टुक्काहरू जटिल प्रकृतिका भएको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

शब्दकुञ्जी : सूत्रात्मक कथन, प्रौढ अभिव्यक्ति, लाक्षणिकता, भाषा शिक्षण, भाषा पाठ्यपुस्तक ।

विषयपरिचय

सूत्रबद्ध रूपमा प्रस्तुत गरिने खिरिलो उद्गारलाई उखान भनिन्छ । उखानमा व्यावहारिक अनुभवका गहकिला उदाहरणहरू प्रस्तुत गरिन्छन् । “उखान लोकजीवनका अनुभूतिको खँदिलो प्रकाशन हो” (पराजुली, २०५७, पृ. १८१) । उखानहरू मानवीय जीवनका प्रतिविम्ब हुन् जसमा मानवीय व्यवहार सुधारका रोचक उपदेश, शिक्षा र सन्देशहरू समेटिएका हुन्छन् । स्वतन्त्र र वाक्यवत् रूपमा रहने उखानले स्वतन्त्र रूपमै अर्थ स्पष्ट पार्न सक्छन् । त्यसैले दृष्टान्तमूलक कथनका निमित्त यिनको प्रयोग बढी भएको पाइन्छ ।

174 कक्षा दसको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा उखानटुक्काको प्रयोग

विशेष र लाक्षणिक अर्थमा प्रयुक्त हुने पदावली वा वाक्यांशलाई टुक्का भनिन्छ । यस्ता पदावली वा वाक्यांशले साधारण अर्थ छोडेर सारगर्भित अर्थवहन गरेका हुन्छन् । “टुक्काको सार्थकता प्रयोगमा हुन्छ र प्रयोगद्वारा नै अर्थज्ञान पनि गर्न सकिन्छ” (पराजुली, २०५७, पृ. १८६) । तसर्थ यिनको प्रयोग गर्दा सन्दर्भसहित वाक्यात्मक ढाँचामा गर्नुपर्ने हुन्छ । भावको तीक्ष्णता र शब्दशक्तिको वैचित्र्यता सिर्जना गर्नका लागि नै टुक्काको प्रयोग गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ ।

उखानटुक्का भाषाका गहना हुन् । भाषालाई रोचक, प्रभावकारी र ओजपूर्ण बनाउन उखानटुक्काले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका हुन्छन् । यिनको प्रयोगले भाषा मार्मिक, सरस र सजीव हुनुका साथै प्रवाहपूर्ण पनि बन्छ । “यिनको प्रयोगले भनाइमा स्पष्टता र संक्षिप्तता आउँछ” (ढकाल र खतिवडा २०७३, पृ. १७३) । छोटो, कसिलो, सारगर्भित र सूत्रात्मक रूपमा प्रस्तुत हुने उखानटुक्काहरूले थोरै शब्दमा गहन भाव वहन गर्ने क्षमता राख्छन् । “यी लक्षण वा सूत्रका रूपमा व्यक्त हुन्छन् तथा निरीक्षण, प्रयोग र अनुभवबाट आर्जित ज्ञान यिनको पृष्ठभूमिमा रहन्छ” (पराजुली २०५७, पृ. १८१) । यिनीहरूले मानिसको जीवन भोगाइका विभिन्न सन्दर्भहरूलाई उजागर गरेका हुन्छन् । खास भाषाका सामाजिक, सांस्कृतिक प्रचलनअनुसार विकास हुने र मानव ज्ञान र अनुभवको उपजको रूपमा रहने हुनाले उखानटुक्काहरू भाषा विशेषअनुसार फरक फरक हुने गर्दछन् । यिनीहरू भाषाको लेख्य भेदभन्दा कथ्य भेदमा बढ्ता प्रयोग गरिन्छन् ।

नेपाली भाषाका उखानटुक्काहरू हाम्रा पुर्खाहरूले घाम, पानी, हुरी, बतास आदि प्राकृतिक तत्त्वसँग जुद्धै र सामाजिक चालचलन, परम्परा, रीतिरिवाज भोग्दै तथा विकृति विसङ्गतिहरू भेट्दै निर्माण गरेका हुन् । जसमा लोक समाजका हर्ष, विस्मात्, आँसु र हाँसोको संगम भेट्टाउन सकिन्छ । वास्तवमा नेपाली उखानटुक्काहरूमा हामी “योग्य नेताको पथ प्रदर्शन, गम्भीर दार्शनिकको बुद्धिमता, लहडी कविको भावुकता, आदरणीय गुरुका उपदेश अनि दक्ष गृहस्थको व्यवहारपटुता पाउँछौं” (पोखरेल २०४०, पृ. १२१) । तसर्थ नेपाली भाषाका प्रयोक्ताहरूले उच्चस्तरीय, प्रभावकारी एवम् प्रौढ भाषिक अभिव्यक्तिका लागि उखानटुक्काको उचित प्रयोग गर्न सिक्नु पर्ने अवस्था देखिन्छ । यसै सन्दर्भमा उखानटुक्का प्रयोगको महत्त्व दर्साउँदै कोइराला र पौडेल (२०७६) भन्छन् “उखानले जीवनजगतमा आवश्यक पर्ने चातुर्य र दक्षता पनि सिकाउँछन् । यसरी हेर्दा यी लोक जीवनका गुरु पनि हुन् । स्नेह र ममता देखाएर ताते गर्न सिकाउने आप्तजन मात्र होइन, व्यक्ति र समाजका कमीकमजोरी औँल्याएर सचेत गराउने सचेतक पनि हुन्” (पृ. २८७) । तसर्थ पनि नेपाली भाषाका सचेत प्रयोगकर्ताहरूले उखानटुक्कामा आफ्नो दखल राख्नु पर्ने भएको छ । उखानटुक्काहरू भाषाका अमूल्य निधि भएको र तिनको प्रयोगले भाषिक अभिव्यक्ति

विशिष्ट, उच्चस्तरीय, खिरिलो र स्वादिष्ट बन्ने भएकाले नेपाली भाषा प्रयोक्ताहरूले यिनको उचित प्रयोग जान्ने पर्ने अवस्था सिर्जना भएको हो ।

उखानटुक्काहरू लोकवार्ता विज्ञानका विषयक्षेत्र हुन् (उपाध्याय पौडेल, २०७४) । यिनका माध्यमबाट समाजविज्ञानको अध्ययन सम्भव हुन्छ । मानिसका जिज्ञासाको शमन र यथार्थको उद्घाटन गर्ने प्रयोजन उखानटुक्काको रहेको हुन्छ । उखानटुक्काहरू हाम्रा पुर्खाहरूका वर्षौंका चिन्तन, मनन र अध्ययनका उपज भएका हुनाले यिनका माध्यमले हामीले आफ्नो सभ्यता, संस्कृति, रहनसहन, रीतिरिवाज र मौलिकताबारे जान्ने मौका पाउँछौं । साहित्यलाई विशिष्ट, सङ्क्षिप्त, आलङ्कारिक र सूक्तिमय बनाउन पनि उखानटुक्काले मद्दत पुऱ्याएका हुन्छन् । त्यस्तै भाषातत्त्वको उचित प्रयोगको कला सिक्न सिकाउनका लागि पनि उखानटुक्काहरू सहायकसिद्ध बनेको पाइन्छ । यसरी समाजको ऐतिहासिकता निरूपण, मानव जीवनका भोगाइहरूको प्रतिविम्बन, वर्तमानका यथार्थको चित्रण, साहित्यको शृङ्गारिकता र रसात्मकता बढाउन तथा भाषातत्त्वको ज्ञान गराउन सहायकसिद्ध हुने भएकाले उखानटुक्काको अध्ययन सान्दर्भिक मानिन्छ ।

उखानटुक्का प्रयोगको उचित तौरतरिका सिक्ने सिकाउने उपयुक्त माध्यम भनेको भाषा शिक्षण हो । भाषाको शिक्षणमा भाषाका आधारभूत एकाइहरू ध्वनि, वर्ण, रूप, वाक्य, अर्थ हुँदै शब्दभण्डार र उखानटुक्कासम्म समेटिने गर्दछन् । जसमध्ये उखानटुक्काको औचित्यपूर्ण प्रयोगलाई उच्चतम दक्षतायुक्त कार्य मानिन्छ । यस्तो गहन र महत्त्वपूर्ण भाषिक क्षेत्रको ज्ञानका लागि विद्यार्थीलाई भाषा शिक्षण गर्न तयार पारिएका पाठ्यपुस्तक र सन्दर्भ सामग्रीमा तिनको उपयुक्त प्रयोग गरिएको हुनु अनिवार्य छ । यसै पृष्ठभूमिमा कक्षा दसको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त उखानटुक्काहरूको प्रयोग सन्दर्भ पहिल्याउने सन्दर्भमा प्रस्तुत लेख केन्द्रित गरिएको छ ।

नेपाली भाषा शिक्षणका सन्दर्भमा उखानटुक्काको विषयक्षेत्रलाई कक्षा सातबाट मात्र औपचारिक ढङ्गले पाठ्यक्रममा समावेश गरिएको देखिन्छ (आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम २०६९) । माध्यमिक तहअन्तर्गत कक्षा दसको पाठ्यक्रम (२०७१) मा भने उखानटुक्कालाई कुनै विषयक्षेत्रअन्तर्गत समावेश गरेको देखिँदैन । तर कक्षा दसमा पनि कक्षागत सिकाइ उपलब्धि शीर्षकमा सुनाइ र बोलाइ सीपअन्तर्गत बुँदा नं. सत्रमा “प्रसङ्ग, सन्दर्भअनुसार उखानटुक्काको प्रयोग गर्न” (पृ. ५) भन्ने सक्षमता निर्धारण गरिएको छ । त्यस्तै पाठ्यपुस्तकमा पनि उखानटुक्कालाई छुट्टै पाठ, नमुना अभ्यास वा व्याकरणअन्तर्गत सीमित गरिएको देखिँदैन । पाठ, नमुना अभ्यास र व्याकरणमा प्रयुक्त भएका आधारमा मात्र उखानटुक्काको शिक्षण सिकाइ गराउनु पर्ने अवस्था यी पाठ्यपुस्तकमा देखिएको छ । त्यस्तै पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग भएका अनुकरणात्मक, प्राविधिक/पारिभाषिक, उखान,

176 कक्षा दसको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा उखानटुक्काको प्रयोग

टुक्का र निपातमध्येबाट कुनै दुईवटा दिई वाक्यमा प्रयोग गर्न लगाउने दुई अङ्कको प्रश्न सोध्ने व्यवस्था कक्षा दसको नेपाली विषयको विशिष्टीकरण तालिका, २०७३ ले गरेको छ । यस अवस्थालाई हेर्दा माध्यमिक तहमा उखानटुक्कालाई कमै महत्त्व दिएको देखिन्छ । जसले माध्यमिक तहमा पुग्दासमेत विद्यार्थीहरू उखानटुक्कासँग परिचित नहुने, अभिधार्यक प्रयोगमात्र जान्ने र सन्दर्भपूर्ण (लाक्षणिक) प्रयोगमा दक्ष नहुने आदि समस्या देखापरेका छन् ।

यिनै सन्दर्भमा कक्षा दसको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा के कति मात्रामा उखानटुक्काहरू प्रयोग भएका छन् ? के ती उखानटुक्काहरू समसामयिक छन् ? तिनीहरू विद्यार्थीको तह, स्तर, रुचि र क्षमताअनुसार छन् ? सामाजिक, सांस्कृतिक प्रचलनअनुसार सुहाउँदिला छन् ? आदि प्रश्नहरूमा केन्द्रित भई प्रस्तुत लेख तयार पारिएको छ । जसका उद्देश्यहरू कक्षा दसको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त उखानटुक्काहरू सङ्कलन गरी तिनको प्रयोग सन्दर्भ र अर्थ स्पष्ट पार्ने तथा प्रयुक्त उखानटुक्काहरूको प्रयोग औचित्यको निरूपण गर्ने रहेका छन् ।

नेपाली भाषामा उखानटुक्काको प्रयोगसम्बन्धी प्रशस्त सैद्धान्तिक र प्रायोगिक कार्यहरू भएका छन् । त्रिपाठी, अवस्थी र भण्डारी (२०११) को पुस्तकमा उखानटुक्काको सैद्धान्तिक चर्चा पाइन्छ । भण्डारी (२०६०), पौड्याल (२०६२) र बजगाईं (२०६२) का कार्य विश्वविद्यालयको औपचारिक तह पार गर्ने प्रयोजनका लागि तयार पारिएका प्रयोगात्मक किसिमका देखिन्छन् । वस्ती (सन् २००६) द्वारा तयार पुस्तकमा उखान र टुक्कालाई शब्दशक्तिअन्तर्गत राखेर तिनको प्रयोगपरक विश्लेषण गरिएको छ । बराल र एटम (२०६६) को पुस्तकमा व्याकरणअन्तर्गत उखानटुक्कालाई राखेर केही प्रचलित उखानटुक्काको अर्थ र प्रयोगको सन्दर्भसमेत प्रस्तुत गरिएको छ । शर्मा र पौडेल (२०६७) को नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण नामक पुस्तकमा उखानटुक्कालाई शब्दभण्डारसँग सम्बन्धित गराई तिनको परिचय, महत्त्व, प्रयोजन र शिक्षणीय कार्याकलापलाई स्पष्ट्याउने काम गरिएको छ । त्यस्तै बन्धु (२०१८), शर्मा र लुइटेले (२०६३), लामिछाने (२०६९), राणा (२०७०), देवकोटा (२०७३) र पोखरेल (२०७६) का कार्यहरू समेत उखानटुक्काको अध्ययनका सन्दर्भमा स्मरणीय रहेका छन् ।

उपर्युक्त चर्चाका आधारमा हेर्दा नेपाली उखानटुक्काका बारेमा प्रशस्त खोज अनुसन्धानहरू भएका देखिन्छन् । जसमध्ये प्रायजसो अध्ययनहरू उखानटुक्काको सैद्धान्तिक परिचय, वर्गीकरण, इतिहास परम्परा र तिनको सङ्कलनमै केन्द्रित भएका पाइन्छन्; तर विद्यालय तहका पाठ्यपुस्तकमा के कस्ता उखानटुक्काहरू प्रयोग गरिनुपर्ने हो ? पाठ्यपुस्तकमा के कस्ता उखानटुक्काहरू प्रयोग भएका छन् ? तिनको प्रयोग सन्दर्भ के

कस्तो छ ? प्रयुक्त उखानटुक्काहरू विद्यार्थीको रुचि, तह, उमेर र क्षमताअनुसार छन् छैनन् ? भाषाको सिकाइसँग उखानटुक्कालाई कसरी आबद्ध गर्ने र भाषिक सीपको आर्जनमा यिनलाई के कसरी उपयोग गर्ने ? भन्नेबारेमा कुनै पनि अनुसन्धान केन्द्रित भएका देखिँदैनन् । तसर्थ अनुसन्धानको यही रिक्ततालाई परिपूर्ति गर्ने सन्दर्भमा नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा उखानटुक्काको प्रयोग शीर्षकको लेख अधि बढाइएको छ ।

अध्ययनको विधि

प्रस्तुत लेखलाई गुणात्मक अनुसन्धान ढाँचामा संरचित गरिएको छ । कक्षा दसको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकका उखानटुक्काहरू सङ्कलन गरी तिनको प्रयोग सन्दर्भको व्याख्या गर्न पुस्तकालयीय स्रोतको उपयोग गरिएको छ, भने सङ्कलित तथ्याङ्कको विश्लेषणका लागि वर्णनात्मक विधि अपनाइएको छ । अध्ययनमा सैद्धान्तिक आधार निर्माण र पूर्वकार्यको समीक्षाका लागि द्वितीय स्रोतका सामग्री तथा उखानटुक्काको पहिचान, सङ्कलन, प्रयोगको सन्दर्भ टिपोटका लागि कक्षा दसको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकलाई प्राथमिक स्रोतका रूपमा लिइएको छ । त्यस्तै प्रयुक्त उखानटुक्काको अर्थ पहिचान र सान्दर्भिकता तथा उपयुक्तता निर्धारणका लागि शब्दकोश, सैद्धान्तिक कार्य र प्रयोगात्मक अध्ययन जस्ता द्वितीयक अध्ययन सामग्रीकै सहायता लिइएको छ । उखानटुक्काको प्रयोग सन्दर्भ विश्लेषणका लागि निर्धारित पाठ्यपुस्तकबाट उखानटुक्काहरू सङ्कलन गरी तिनको विवरणात्मक प्रस्तुति, प्रयोग सन्दर्भ र अर्थलाई तालिकामा क्रमशः प्रस्तुत गरिएको छ, भने तालिकाको आवश्यक व्याख्या विश्लेषण गर्दै निष्कर्षमा पुगिएको छ ।

परिणाम र छलफल

कक्षा दसको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा जम्मा सोह्रओटा पाठहरू रहेका छन् । जसमा पाठ एक 'जन्मभूमि' (कथा), पाठ दुई 'सन्तुष्टि' (कविता), पाठ तीन 'सन्दुक रुइत' (जीवनी), पाठ चार 'थाङ्का' (निबन्ध), पाठ पाँच 'म पनि सक्छु' (मनोवाद), पाठ छ, 'व्यापारिक चिठी' (चिठी), पाठ सात 'प्रत्यागमन' (कथा), पाठ आठ 'वर्षा' (कविता), पाठ नौ 'हाम्रो संस्कृति' (निबन्ध), पाठ दस 'स्थानीयकरणभन्दा व्यापारीकरण बेस' (वादविवाद), पाठ एघार 'लक्ष्मीपूजा' (कथा), पाठ बाह्र 'क्लारा जेटकिन' (जीवनी), पाठ तेह्र 'जय भुँडी' (निबन्ध), पाठ चौध 'म सडक बोल्दै छु' (कविता), पाठ पन्द्र 'टीका' (एकाङ्की) र पाठ सोह्र 'माउजड बाबुसाहेबको कोट' (कथा) रहेका छन् । यी पाठहरूमध्ये पाठ एक, दुई, चार, छ, नौ र चौध गरी छओटा पाठमा विशिष्ट र लाक्षणिक अर्थ प्रदान गर्ने कुनै पनि उखानटुक्काहरू प्रयोग भएका छैनन् । तसर्थ यहाँ बाँकी दसओटा पाठमा प्रयोग भएका उखानटुक्काका आधारमा यस लेखको परिणामलाई तालिकामा प्रस्तुत गरी त्यसको भाषिक विश्लेषण गरिएको छ ।

तालिका १ : पाठ तीनमा प्रयुक्त उखानटुक्काको विवरण, प्रयोग सन्दर्भ र अर्थ

प्रयुक्त उखानटुक्का	पाठ्यपुस्तकको प्रयोग सन्दर्भ	पृ. सं.	अर्थ
माथा सट्कनु	जतिबेला रुइत र उनको टोलीले नयाँ प्रविधिको आविष्कार गरेर उपचार थालेको थियो, त्यतिबेला कतिपयले यिनीहरूको माथा सट्केछ, पनि भने ।	२०	दिमागले काम नगर्नु, बहुलाउनु
मुलुक मार्नु	राजा हुनेबित्तिकै ती मुलुक मार्न हिँडे ।	२२	देश जित्नु
बलिका बोका बनाइनु	जनताहरू बलिका बोका बनाइन्थे, उनीहरूको अवस्था कहलिलागदो थियो ।	२२	विनाकारण ज्यान लिनु
हात पार्नु, ठाउँ हान्नु, सत्र पर्नु	नुवाकोटको उर्वरस्थल हात पारेपछि पृथ्वीनारायण शाहलाई अरू ठाउँ हान्नलाई सत्र पऱ्यो ।	२२	प्राप्त गर्नु, अरू ठाउँमा आक्रमण गर्नु, सजिलो हुनु
फुटेको घर	उपत्यका फुटेको घर न थियो ।	२२	एकता नभएको
एकै गाँसमा निल्नु	एकै गाँसमा पृथ्वीनारायण शाहले यिनीहरूलाई निले ।	२२	सबैलाई पराजय गर्नु
जोत्न सक्नु	डोरी चुँडिएर मात्र होइन, फलेक भाँचिएर वा उक्किएर एकै निमेषमा तल च्यापुले उर्लदो छालमा आफूलाई जोत्न सक्थ्यो ।	२३	टाउको भाँचिने वा दोब्रिने गरी भुइँमा पछारिनु
हंसले ठाउँ छोड्नु	यस्तो उपक्रमबाट मान्छे हिँड्न सक्छ भन्ने सम्झँदा मेरो हंसले ठाउँ छोड्यो ।	२३	बाँच्ने आश मर्नु
फेरो मार्नु	आफन्तलाई चटककै छाडेका छन् र यान्त्रिकताभित्र फनफनी फेरो मार्दै चसचस दुखेको छाती लिएर हिँडेका छन् ।	२५	घुम्नु

स्रोत :- उखानटुक्का र प्रयोग सन्दर्भ : नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तक, २०७४; अर्थ : अध्येता

तालिका १ अनुसार पाठ तीनमा एघारओटा टुक्काहरूमात्र प्रयोग भएका देखिन्छन् । जसमध्ये एउटा (फुटेको घर) क्रियामुक्त र अरू बाँकी दसओटा क्रियायुक्त टुक्का रहेका छन् ।

जसमा 'माथा सट्कनु' हिन्दी भाषाको टुक्का हो । नेपाली भाषाको पाठ्यपुस्तकमा हिन्दी भाषाको टुक्का प्रयोग गर्नु उपयुक्त मान्न सकिँदैन । हिन्दी भाषाको ज्ञान नभएका शिक्षक र विद्यार्थीका लागि यो कठिन हुने देखिन्छ । त्यस्तै 'मुलुक गर्नु' टुक्का प्रयोग प्रचलनमा त्यति आएको पाइँदैन भने 'सत्र पर्नु' को सन्दर्भपूर्ण अर्थ पहिचान गर्न र वाक्यमा प्रयोग गर्न विद्यार्थीहरूलाई कठिन हुने देखिन्छ । अन्य बाँकी टुक्काहरू समसामयिक र विद्यार्थीको स्तर, क्षमता र रुचिअनुकूल नै देखिन्छन् ।

तालिका २ : पाठ पाँचमा प्रयुक्त उखानटुक्काको विवरण, प्रयोग सन्दर्भ र अर्थ

प्रयुक्त उखानटुक्का	पाठ्यपुस्तकको प्रयोग सन्दर्भ	पृ. सं.	अर्थ
हाँडीघोटे प्रवृत्ति	त्यस्तो सोच पनि एक प्रकारको हाँडीघोटे प्रवृत्ति त हो नि ।	३७	आफैमात्र पाऊँ भन्ने सोच
हिजोकै आँखाले हेर्नु	गरिबी, अशिक्षा, अन्धविश्वासले जर्जर भएको एउटा दुर्गम गाउँमा जन्मेहुर्केका बाबुआमाले हिजोकै आँखाले हेर्नुभएको होला ।	३९	परम्परागत सोच राख्नु

स्रोत :- उखानटुक्का र प्रयोग सन्दर्भ : नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तक, २०७४; अर्थ : अध्येता

तालिका २ अनुसार पाठ पाँचमा जम्मा दुईओटा विशिष्ट प्रकृतिका टुक्का प्रयोग भएका छन् । जसमा एउटा क्रियामुक्त (हाँडीघोटे प्रवृत्ति) र एउटा क्रियायुक्त रहेका छन् । जुन प्रयोगका हिसाबले समसामयिक र विद्यार्थीको तह, स्तर, रुचि र क्षमताका हिसाबले उपयुक्त देखिन्छन् ।

पाठ सातको तालिका ३ मा जम्मा सोह्रओटा टुक्काहरू प्रयोग भएका छन् । जसमा दुईओटा क्रियामुक्त (बादलको छाया र एकादेशको कथाजस्तै) र बाँकी चौधओटा क्रियायुक्त रहेका छन् । उक्त टुक्काहरूमध्ये 'उल्का गर्नु', 'आफ्ना रापले आफैँ पिल्सिनु', 'घोच्नु', 'बादलको छाया', 'एकादेशको कथा', 'सिकार बन्नु' आदि टुक्काहरू विद्यार्थीको तह र स्तरभन्दा माथिल्ला र सन्दर्भपूर्ण अर्थ खुट्याउन कठिन हुने देखिन्छन् ।

180 कक्षा दसको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा उखानटुक्काको प्रयोग

तालिका ३ : पाठ सातमा प्रयुक्त उखानटुक्काको विवरण, प्रयोग सन्दर्भ र अर्थ

प्रयुक्त उखानटुक्का	पाठ्यपुस्तकको प्रयोग सन्दर्भ	पृ. सं.	अर्थ
काम बित्नु, उल्का गर्नु	आफ्नो कति काम बितिरहेछ, यो केटो नानावलीको उल्का गरेर डाकिरहन्छ ।	५३	ढिलो हुनु, अनौठो गतिविधि गर्नु
भुईँमा गोडा नहुनु	उता खुसीले शोभाका पनि भुईँमा गोडा थिएनन् ।	५५	खुसीले गदगद हुनु
सात जन्म सेवा गर्नु	तपाईंको ऋण रामुले सात जन्म सेवा गरे पनि तिर्न सक्दैनन् ।	५५	लामो समयसम्म सेवा गर्नु
दिन फिर्नु	“देख्यौ, टुहुराको दिन यसरी फिर्छ ।”	५७	समय आउनु, सुख पाउनु
तिल राख्ने ठाउँ नहुनु	तलामा घुइँचोले तिल राख्ने ठाउँ भएन ।	५७	भिडभाड हुनु
नाक खुम्च्याउनु	रामुले नाक खुम्च्याएर भने, “भाउजू, मलाई यसले सन्चो गर्दैन, हिजो अस्तिको जस्तै मुगी र तरकारी ल्याइदिनुहोस् ।”	५८	हेला वा घृणाको भाव दर्साउनु
कानेखुसी गर्नु	टोल छिमेकका महिलाहरू निर्मलका घरको कुरा उठाएर कानेखुसी गर्न लागे ।	५९	कुरा काट्नु, नराम्रो कुरा गर्नु
आफ्ना रापले आफैं पिल्सिनु, घोच्नु	“म आफ्ना रापले आफैं पिल्सिराखेको मानिसलाई किन घोच्छस् ?”	५९	ग्लानि महसुस गर्नु, बचन प्रहार गर्नु
बादलको छाया	यसबिचको दुईचार वर्षको सुख सन्तोषलाई उनले बादलको छायाजस्तो मानेका थिए ।	५९	अस्थिर, धमिलो वा अन्धकारमय
एकतमासको हुनु	घरको यस्तो बीभत्स दृष्य देखेर शोभाको मन एकतमासको भयो ।	६१	एकोहोरो हुनु
उम्लिएर हिँड्नु	आफैं उम्लिएर हिँडेको थिएँ, आफैं फर्केर जान्छु ।	६३	मात्तिनु वा सन्किनु
घाँटी अँठ्याउनु	रोग, भोक, शोक र गरिबीले हाम्रो घाँटी अँठ्याएको छ ।	६५	फुत्किनैनसक्ने गरी समात्नु
एकादेशको कथाजस्तै	देश खाद्यान्न र औद्योगिकीकरणमा आत्मनिर्भर बन्ने कुरा एकादेशको कथाजस्तै भएको छ ।	६५	अनौठो वा अपत्यारिलो
सिकार बन्नु	आमा, बाबा र सन्ततिको मुहारमा हाँसो ल्याउन विदेसिएका युवाहरू विदेशी भूमिमा मृत्युको सिकार बनेपछि आफन्तका आँसु थामिनसक्नु छन् ।	६५	अनाहकमा ज्यान गुमाउनु

स्रोत :- उखानटुक्का र प्रयोग सन्दर्भ : नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तक, २०७४; अर्थ : अध्येता

तालिका ४ : पाठ आठमा प्रयुक्त उखानटुक्काको विवरण, प्रयोग सन्दर्भ र अर्थ

प्रयुक्त उखानटुक्का	पाठ्यपुस्तकको प्रयोग सन्दर्भ	पृ. सं.	अर्थ
घुँडा टेक्नु	नेपाली रगत त्याग गर्न सक्छन्, प्राण त्याग गर्न सक्छन्, तर स्वार्थ त्यागका अगाडि घुँडा टेक्छन् भन्ने सन्देश जानु हुँदैन ।	७८	हार मान्नु
तिलाञ्जलि दिनु	हरेक व्यक्ति, जाति, शक्ति समूह र राजनीतिक पार्टीले आफ्ना केही न केही स्वार्थलाई तिलाञ्जलि दिएर मुलुकको समुन्नतिका निमित्त काम गर्नुपर्छ ।	७९	त्यागनु
मूल फुटाउनु	यहाँ शान्ति र विकासले हाम्रा डाँडा, पाखा र पखेरामा विकासका मूल फुटाउनुपर्छ ।	७९	नयाँ सिर्जना गर्नु

स्रोत :- उखानटुक्का र प्रयोग सन्दर्भ : नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तक, २०७४; अर्थ : अध्येता

तालिका ४ अनुसार पाठ आठमा तीनओटा मात्र विशिष्ट अर्थयुक्त टुक्काहरूको प्रयोग भेटिन्छ । उक्त सबै टुक्काहरू क्रियायुक्त प्रकृतिका देखिन्छन् । प्रयोग प्रचलन र विद्यार्थीको तह, स्तर, रुचि र क्षमताका हिसाबले यिनीहरू उपयुक्त नै छन् ।

तालिका ५ : पाठ दसमा प्रयुक्त उखानटुक्काको विवरण, प्रयोग सन्दर्भ र अर्थ

प्रयुक्त उखानटुक्का	पाठ्यपुस्तकको प्रयोग सन्दर्भ	पृ. सं.	अर्थ
फड्को मार्नु	यसबाट अल्पविकसित र विकासोन्मुख देशहरूले छोटो समयमै ठुलो फड्को मार्न सक्छन् ।	९३	लामो पाइला चाल्नु, प्रगति गर्नु
बिट मार्नु	यिनै कारणहरूले स्थानीयकरणभन्दा विश्वव्यापीकरण बेस भन्ने तर्कहरूका साथ आफ्नो भनाइको बिट मार्न चाहन्छु ।	९४	अन्त्य गर्नु, टुङ्ग्याउनु
पेवा बनाउनु, तुक नहुनु	यसैले लोकतन्त्र, मानव अधिकारजस्ता विषयलाई विश्वव्यापीकरणको पेवा बनाउनुको कुनै तुक छैन ।	९४	आफ्नोमात्र ठान्नु, अर्थ नहुनु
मुख फेर्नु	केही नेपाली होटलहरूमा एक दुईजना पर्यटकले मुख फेर्न ढिँडो खाएर हुन्छ र ?	९५	स्वाद बदल्नु, नयाँ स्वाद लिनु

स्रोत :- उखानटुक्का र प्रयोग सन्दर्भ : नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तक, २०७४; अर्थ : अध्येता

182 कक्षा दसको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा उखानटुक्काको प्रयोग

तालिका ५ अनुसार पाठ दसमा पाँचओटा टुक्काको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । यिनीहरू सबै क्रियायुक्त टुक्काहरू हुन् । यी टुक्काहरू प्रयोग प्रचलनका हिसाबले समसामयिक र विद्यार्थीको तह, स्तर, रुचि र क्षमताका हिसाबले उपयुक्त मान्न सकिन्छ ।

तालिका ६ : पाठ एघारमा प्रयुक्त उखानटुक्काको विवरण, प्रयोग सन्दर्भ र अर्थ

प्रयुक्त उखानटुक्का	पाठ्यपुस्तकको प्रयोग सन्दर्भ	पृ. सं.	अर्थ
भुइँमा लाग्नु	मानले बढाइचढाइ कुरा गरेको देख्दा र आफू सानो भएको देख्दा लाललाई आफैँ भुइँमा गढेजस्तो लाग्यो ।	१०२	अपमानित महसुस गर्नु
जबाफ जम्नु	कुराको जबाफ जम्माजस्तो लाग्यो ।	१०२	तर्क गर्नु
हृदय भारी हुनु	लालको जबाफ जम्मा तैपनि उसको हृदय भारी भयो ।	१०३	चित्त दुखाउनु
बुझ्नु लाग्नु	प्रेमको कुरा सुनेर मानको मुखमा बुझ्नु लाग्यो ।	१०३	बोली रोकिनु
छाँगाबाट खसेजस्तो हुनु	कैले छाँगाबाट खसेजस्तो भए ।	१११	आत्तिनु, होस गुमाउनु
तोरीको फूल देख्नु	आँखाको अगाडि तोरीको फूल देखे र कराउन थाले, “यो मैले बनाको मूर्ति हो ।”	१११	तिरिमिरी हुनु, सहस्र देख्नु

स्रोत :- उखानटुक्का र प्रयोग सन्दर्भ : नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तक, २०७४; अर्थ : अध्येता

तालिका ६ अनुसार पाठ एघारमा छओटा टुक्काहरूको प्रयोग गरिएको छ । जसमा सबै टुक्काहरू क्रियायुक्त प्रकृतिका रहेका छन् । यस पाठमा प्रयुक्त टुक्काहरू जटिल प्रकृतिका र अर्थबोध गर्न कठिनाई हुने खालका देखिन्छन् । ‘जबाफ जम्नु’, ‘बुझ्नु लाग्नु’, आदि टुक्काहरू समसामयिक प्रचलनमा त्यति नरहेकाले यिनको प्रयोग सन्दर्भ विद्यार्थीलाई बुझाउन केही कठिन हुने देखिन्छ ।

तालिका ७ : पाठ बाह्यमा प्रयुक्त उखानटुक्काको विवरण, प्रयोग सन्दर्भ र अर्थ

प्रयुक्त उखानटुक्का	पाठ्यपुस्तकको प्रयोग सन्दर्भ	पृ. सं.	अर्थ
फोक्सो पखाल्न मन लाग्नु	सफा, निलो आकाश, सेतो बिरालुबुट्टे बादल, सिरसिर बतास बहने जुनसुकै ठाउँमा पुग्दा पनि मलाई लामो सास तानेर अक्सिजनले फोक्सो पखाल्न मन लाग्छ ।	१२२	शुद्ध सास लिने चाहना हुनु
पाहुनाकै जिन्दगी बिताइरहनु	जिन्दगीको आधी हिस्सा काठमाडौँलाई समर्पित गरे पनि अहिले म काठमाडौँमा पाहुनाकै जिन्दगी बिताइरहेछु ।	१२२	आफ्नो घरवास केही नहुनु
दिनहरू घटाउनु	एउटा यस्तो जिन्दगी जहाँ वायु प्रदूषण, ध्वनि प्रदूषण र विषादीयुक्त खाना खाएर आफ्नो जीवनका दिनहरू घटाउँदै छु ।	१२२	आयु समाप्त पार्नु
लहरो तन्किनु	अहिले पनि त्यो लहरो तन्किरहेकै छ ।	१२२	रहिरहनु
मितेरी लाउनु, इहलीला समाप्त गर्नु	काठमाडौँको प्रदूषणमा यहाँको फोहोर, प्रदूषण र महँगिसँग जबर्जस्ती मितेरी लाएर भए पनि खाल्डोभिन्न छिरेको मान्छे दुर्गन्धित नदीकिनारमै आफ्नो इहलीला समाप्त पार्न चाहन्छ ।	१२२	सम्झौता गर्नु, मर्नु

स्रोत :- उखानटुक्का र प्रयोग सन्दर्भ : नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तक, २०७४; अर्थ : अध्येता

तालिका ७ अनुसार पाठ बाह्यमा पनि छोट्टै विशिष्ट प्रकृतिका टुक्काको प्रयोग भेटिन्छ । यी सबै टुक्काहरू क्रियायुक्त टुक्काको ढाँचामा रहेका छन् । प्रस्तुत टुक्काहरू अन्य पाठमा प्रयुक्त टुक्काको तुलनामा लामा र अप्रचलित किसिमका देखिन्छन् । जस्तै : 'फोक्सो पखाल्न मन लाग्नु', 'पाहुनाकै जिन्दगी बिताइरहनु', 'इहलीला समाप्त गर्नु' आदि । तसर्थ यी टुक्काहरूको विशिष्ट अर्थ र प्रयोग सन्दर्भ विद्यार्थीहरूलाई बुझाउन कठिन हुने देखिन्छ ।

184 कक्षा दसको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा उखानटुक्काको प्रयोग

तालिका ८ : पाठ तेह्रमा प्रयुक्त उखानटुक्काको विवरण, प्रयोग सन्दर्भ र अर्थ

प्रयुक्त उखानटुक्का	पाठ्यपुस्तकको प्रयोग सन्दर्भ	पृ. सं.	अर्थ
रानीपोखरी ताक्नु डाँडो काट्नु	येनकेन प्रकारेण भुँडीपूजा गर्न सकिएन भने घरबार सब पुरपार पारी कि रानीपोखरी ताक्नुपर्छ कि डाँडो काट्नुपर्छ ।	१२७	पानीमा डुबेर मर्न चाहनु, भाग्नु
दैलो कर्नु	सबैले थाहा पाएकै छन्, भुँडीपूजाको लागि हाम्रा कैयन् पुर्खाले परचक्रीको दैलो कुरे ।	१२७	ढुक्नु, पाले बस्नु
आँखा तान्नु	अझै कैयौं बूढी आमा र दुलही नानीहरू भुँडीको पूजा सामान खोज्न निस्केका आफ्ना छोरा र दुलहाहरूको प्रतीक्षामा आँखा तान्दै छन् ।	१२७	पर्खनु/प्रतीक्षा गर्नु
ठाउँ न ठहर धोको न रहर, भकुन्डिरहनु	हाँडी घोप्टे र घ्याम्पे भुँडीले खँगारेका यी ठण्डाराम भुँडीहरू यहाँ मात्र होइन, पृथ्वीको भुँडीभरि 'ठाउँ न ठहर, धोको न रहर' भै भकुन्डिरहेका छन् ।	१२८	अनावश्यक चाहना राख्नु, बिनाकाम उफ्रिनु
हात्तीको मुखमा जिरा	मान्छे हनुमानभैँ आकाश पाताल चहारेर कति नै ठुलो आड फुलाओस्, भुँडीको बढ्दो आयतनको अनुपातमा उसको शक्तिसामर्थ्य हात्तीको मुखमा जिरा हुन्छ ।	१२८	चाहेकोभन्दा थोरै प्राप्त गर्नु
विष्णुमतिको मौलाएभैँ	मुला सभ्यताको जति जति विकास हुँदै आयो, उति उति मपाईत्व प्रवृत्ति पनि विष्णुमतिको मुला मौलाएभैँ मौलाउँदै आएको छ ।	१३०	अस्वाभाविक वृद्धि
जहाँ काफल पाक्छ त्यहाँ चरी नाच्छ ।	वाक्यका प्रकारान्तर्गत प्रस्तुत उदाहरणमा आएको उखान ।	१३३	सुन्दर र हराभरा ठाउँमा सबै रमाउँछन्
ओरालो मृगलाई सबैले हेप्छन्	लागेको वाक्यका प्रकारान्तर्गत प्रस्तुत उदाहरणमा आएको उखान ।	१३३	कमजोरलाई सबैले हेप्छन्
जसले मह त्यसले हात चाट्छ	वाक्यका प्रकारान्तर्गत प्रस्तुत उदाहरणमा आएको उखान ।	१३३	परिश्रम गर्नेले फल पाउँछ
परिश्रम गर्नेले फल पाउँछ	मिठो वाक्यका प्रकारान्तर्गत प्रस्तुत उदाहरणमा आएको उखान ।	१३३	काम गरेपछि राम्रो फल पाइन्छ

स्रोत :- उखानटुक्का र प्रयोग सन्दर्भ : नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तक, २०७४; अर्थ : अध्येता

तालिका ८ अनुसार पाठ तेह्रमा छओटा उखान र छओटै टुक्काहरू गरी जम्मा बाह्रओटा उखानटुक्काको प्रयोग भएको देखिन्छ । जसमा उखानअन्तर्गत 'ठाउँ न ठहर, धोको न रहर' अनुप्रासयुक्त, 'हात्तीको मुखमा जिरा' विशिष्ट पदावलीयुक्त र बाँकी चारओटा वाक्यात्मक प्रकृतिका छन् । टुक्काअन्तर्गत 'विष्णुमतिको मुला मौलाएभैं' विशिष्ट पदावलीयुक्त क्रियामुक्त ढाँचामा रहेको पाइन्छ भने बाँकी पाँचओटा टुक्काहरू क्रियायुक्त ढाँचामा रहेका पाइन्छन् । उखानहरूलाई प्रयोग प्रचलन, समसामयिकता र विद्यार्थी सक्षमताका आधारमा हेर्दा उपयुक्त र सान्दर्भिक छन् । टुक्काअन्तर्गत 'रानीपोखरी ताक्नु' र 'भकुन्डिरहनु' अप्रचलित र स्वनिर्मित प्रकृतिका देखिन्छन् । 'रानीपोखरी ताक्नु' र 'विष्णुमतिको मुला मौलाएभैं' टुक्काले विशेष परिवेश र प्रवृत्तिको सङ्केत गरेका छन् । जसले गर्दा यिनीहरूको प्रयोग सन्दर्भ पहिल्याउन कठिन हुने देखिन्छ । बाँकी 'डाँडो काट्नु', 'दौलो कुर्नु' र 'आँखा तान्नु' समसामयिक र बोधगम्य पनि छन् ।

तालिका ९ : पाठ पन्ध्रमा प्रयुक्त उखानटुक्काको विवरण, प्रयोग सन्दर्भ र अर्थ

प्रयुक्त उखानटुक्का	पाठ्यपुस्तकको प्रयोग सन्दर्भ	पृ. सं.	अर्थ
मुखाँ गाईको दुधभात	तेरा मुँखा गाईको दुधभात जाओस् ।	१४३	मिठो खाने कुराको शुभेच्छा
बालकको मुखमा डाँक बसेको हुन्छ	बालकको मुखमा डाँक बसेको हुन्छ भन्छन्, आइहाल्नु हुन्छ कि त ।	१४३	बालकको निर्दोषपना र सत्यता
देश पस्नु, लगनपछिको पोते के काम ?	नोकरी गर्नुपर्ने, अनेक दुःख गर्नुपर्ने, घर छोडेर देश पस्नु पर्ने, यस्तै चाडबाडाँ सँगै बसेर मिठो खान, राम्रो लाउन त हो नि । लगनपछिको पोते के काम ?	१४३	विदेश जानु, मौकामा काम नआउने वस्तुको उपयोगिता हुँदैन
हंसले ठाउँ छोड्नु	यस बेलासम्म पनि नआउँदा मेरो त हंसले नै ठाउँ छोडिसक्या थियो ।	१४४	आत्तिनु
रोटी पोल्नु	जा बृहारी, अब रोटी पोल्न थाल् ।	१४४	रोटी पकाउनु/सेकाउनु
नुनको ढिको	त्यस्तो बेलामा दसैं भनेर छोड्न धर्मले पनि दिएन, नुनको ढिकाले पनि दिएन ।	१४५	नोकरी गर्दा इमानदार हुने काम
तामाको मुनाजस्तो	यस्तो तामाको मुनाजस्तो छोरालाई छोडेर नजा बाबु देसाँ ।	१४५	कलिलो, बहदो उमेरको
दस लोटा पानी अटाएको गाग्रोमा एक मुठी बढी कसो नअटाउला त ?	दस लोटा पानी अटाएको गाग्रोमा एक मुठी बढी कसो नअटाउला त ?	१४६	धेरै भएको ठाउँमा अलिकति थप्न कठिन हुँदैन

स्रोत :- उखानटुक्का र प्रयोग सन्दर्भ : नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तक, २०७४; अर्थ : अध्येता

186 कक्षा दसको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा उखानटुक्काको प्रयोग

तालिका ९ अनुसार पाठ पन्ध्रमा तीनओटा उखान र छओटा टुक्का गरी नौओटा उखानटुक्काको प्रयोग गरिएको देखिन्छ। जसमा उखानअन्तर्गत एउटा प्रश्नात्मक ढाँचामा (लगनपछिको पोते के काम ?) र बाँकी दुईओटा वाक्यात्मक ढाँचामा रहेका उखानहरू ‘ बालकको मुखमा डाँक बसेको हुन्छ’ र ‘दस लोटा पानी अटाएको गाग्रोमा एक मुठी बढी कसो नअटाउला’ लामा प्रकृतिका र त्यति प्रयोग प्रचलनमा नआएका देखिन्छन्। तसर्थ विद्यार्थीलाई यिनको अर्थपूर्ण र सन्दर्भपूर्ण प्रयोगमा अभ्यस्त बनाउन कठिन हुने देखिन्छ। टुक्काअन्तर्गत भने ‘मुखाँ गाईको दुधभात’, ‘नुनको ढिको’, ‘तामाको मुनाजस्तो’ क्रियामुक्त प्रकृतिका र ‘देश पस्नु’, ‘हंसले ठाउँ छोड्नु’, ‘रोटी पोल्नु’ क्रियायुक्त प्रकृतिका देखिन्छन्। जसमध्ये क्रियामुक्त प्रकृतिका टुक्का समसामयिक प्रयोग प्रचलनमा त्यति आएको पाइँदैन। जसको कारण यिनीहरूको प्रयोग अभ्यासमा विद्यार्थीहरूलाई कठिनाइ हुने देखिन्छ।

तालिका १० : पाठ सोह्रमा प्रयुक्त उखानटुक्काको विवरण, प्रयोग सन्दर्भ र अर्थ

प्रयुक्त उखानटुक्का	पाठ्यपुस्तकको प्रयोग सन्दर्भ	पृ. सं.	अर्थ
आमाचकारी गाली गर्नु	कसैको घरखेत जफत गरी लिनु, कसैलाई कुटी लुछी छाड्नु र कसैलाई आमाचकारी गाली गरी बेइज्जत पारिदिनु इत्यादि उनको चिनारी।	१४९	मनपरी बोल्नु, जथाभावी गाली गर्नु
टक लगाएर हेर्नु	प्रजातन्त्रपछि बाबुसाहेबको व्यक्तित्व मुर्मुरिएको र कोटलाई पनि मैलो, पुरानो, धमिलो भनेर सबैले टक लगाएर हेर्ने धृष्टता गर्न थालेका थिए।	१५०	एकोहोरो हेर्नु
कुरा बिज्नु	एउटा कुरा बिज्नु थाल्यो “कति ठाउँमा कोट खुम्चिएको रहेछ।”	१५२	मनमा पिर पर्नु
अनुहार रातो हुनु	असह्य लाजको जालमा परी बाबुसाहेबको अनुहार रातो भयो।	१५३	लाज लाग्नु

स्रोत :- उखानटुक्का र प्रयोग सन्दर्भ : नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तक, २०७४; अर्थ : अध्येता

तालिका १० अनुसार पाठ सोह्रमा चारओटा मात्र टुक्का प्रयोग भएका छन्। जसमा सबै टुक्काहरू क्रियायुक्त प्रकृतिका रहेका छन्। यी टुक्काहरूमध्ये ‘आमाचकारी गाली गर्नु’ भन्ने टुक्का अप्रचलित र जटिल प्रकृतिको पाइएको छ भने अन्य टुक्काहरू सरल, सान्दर्भिक र उपयुक्त देखिन्छन्।

यसरी कक्षा दसको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा जम्मा चौहत्तरओटा उखानटुक्काको प्रयोग भएको देखिन्छ। जसमा उखान नौ र टुक्का पैंसठ्ठीओटा रहेका छन्। प्रयुक्त उखानको

प्रकृति र संरचनाको विश्लेषण गर्दा एउटा प्रश्नात्मक, एउटा अनुप्रासयुक्त, एउटा विशिष्ट पदावली र छोटो वाक्यात्मक ढाँचामा संरचित रहेको पाइन्छ। यी उखानहरूमध्ये दुईओटा लामा प्रकृतिका छन् भने बाँकी सातओटा समसामयिक, उपयुक्त र विद्यार्थीको तह, स्तर, रुचि र क्षमताअनुकूल देखिन्छन्। प्रयुक्त टुक्काको प्रकृति र संरचनाको विश्लेषण गर्दा आठओटा क्रियामुक्त विशिष्ट पदावली र सन्ताउन्नओटा क्रियायुक्त पदावलीको ढाँचामा संरचित छन्। जसमध्ये एउटा हिन्दी भाषाको टुक्का र अन्य केही टुक्का समयसन्दर्भ, विद्यार्थीको उमेर, स्तर र क्षमताअनुसार उपयुक्त छैनन्। यिनको प्रयोग अभ्यास विद्यार्थीहरूलाई कठिनाइ हुने देखिन्छ।

निष्कर्ष

कक्षा दसको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा जम्मा चौहत्तरओटा उखानटुक्काको प्रयोग भएको देखिन्छ। जसमा उखान नौ र टुक्का पैंसठ्ठीओटा रहेका छन्। प्रयुक्त उखानको प्रकृति र संरचनाको विश्लेषण गर्दा एउटा प्रश्नात्मक, एउटा अनुप्रासयुक्त, एउटा विशिष्ट पदावली र छोटो वाक्यात्मक ढाँचामा संरचित रहेको पाइन्छ। यी उखानहरूमध्ये 'बालकको मुखमा डाँक बसेको हुन्छ' र 'दस लोटा पानी अटाएको गाग्रोमा एक मुठी बढी कसो नअठाउला' लामा प्रकृतिका लाग्छन् भने बाँकी सातओटा समसामयिक, उपयुक्त र विद्यार्थीको तह, स्तर, रुचि र क्षमताअनुकूल देखिन्छन्। प्रयुक्त टुक्काको प्रकृति र संरचनाको विश्लेषण गर्दा आठओटा क्रियामुक्त विशिष्ट पदावली र सन्ताउन्नओटा क्रियायुक्त पदावलीको ढाँचामा संरचित देखिन्छन्। जसमध्ये 'माथा सट्कनु' हिन्दी भाषाको टुक्का भएकाले यसलाई नेपाली भाषाको पाठ्यपुस्तकमा समावेश गर्नु उपयुक्त हुँदैन। त्यस्तै 'मुलुक मार्नु', 'सत्र पर्नु', 'उल्का गर्नु', 'सिकार बन्नु', 'एकादेशको कथा', 'बादलको छाया', 'जबाफ जम्नु', 'बुभो लाग्नु', 'तोरीको फूल देख्नु', 'फोक्सो पखाल्न मन लाग्नु', 'रानीपोखरी ताक्नु', 'भकुन्डिरहनु', 'नुनको ढिको', 'तामाको मुनाजस्तो' आदि टुक्का समयसन्दर्भ, विद्यार्थीको उमेर, स्तर र क्षमताअनुसार धेरै उपयुक्त छैनन्। यिनको प्रयोग अभ्यासमा विद्यार्थीहरूलाई कठिनाइ हुने देखिन्छ। तसर्थ कक्षा दसको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा यस्ता टुक्काको प्रयोगमा विशेष सावधानी अपनाउनु आवश्यक छ। त्यसैगरी टुक्काको तुलनामा उखानहरू अत्यन्त न्यून मात्रामा प्रयोग भएकाले पाठ्यपुस्तकमा उखानको प्रयोग बढाउनु पनि उत्तिकै आवश्यक देखिन्छ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

पाविके. (२०६९). आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम, कक्षा ६ - ८. पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, भक्तपुर।

उपाध्याय पौडेल, द्रोणकुमार (२०७४), लोकवार्ता सिद्धान्त र नेपाली सन्दर्भ, काठमाडौं : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान।

188 कक्षा दसको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा उखानटुक्काको प्रयोग

कोइराला, कुलप्रसाद र पौडेल, शिवप्रसाद (२०७६), नेपाली उखान, सम्पा. माधवप्रसाद पोखरेल, जगदम्बा नेपाली साहित्यको बृहत् इतिहास, ललितपुर : कमलमणि प्रकाशन ।

घिमिरे, ध्रुवकुमार र सुवेदी, सखिशरण (२०७६), नेपाली टुक्काको स्वरूप र प्रयोग, सम्पा. माधवप्रसाद पोखरेल, जगदम्बा नेपाली साहित्यको बृहत् इतिहास, ललितपुर : कमलमणि प्रकाशन ।

ढकाल, शान्तिप्रसाद र खतिवडा, तीर्थराज (२०७३), नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण, काठमाडौं : पिताकल पब्लिकेसन प्रा. लि. ।

त्रिपाठी, वासुदेव, अवस्थी, महादेव र भण्डारी, पारसमणि (२०५१), निम्नमाध्यमिक नेपाली व्याकरण र रचना, (दोस्रो संस्क.), काठमाडौं : एकता बुक्स डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा. लि. ।

देवकोटा, रामप्रसाद (२०७३), नेपाली उखान सङ्ग्रह, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
पाविके. (२०७४). नेपाली पाठ्यपुस्तक, कक्षा १०. पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, भक्तपुर ।

नेप्रप्र. (२०६७). नेपाली बृहत् शब्दकोश (सातौं संस्क.). नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान, काठमाडौं ।
पराजुली, कृष्णप्रसाद (२०५७), राम्रो रचना मीठो नेपाली (बाइसौं संस्क.), काठमाडौं : सहयोगी प्रेस ।

पोखरेल, बालकृष्ण (२०४०), राष्ट्रभाषा, (पाँचौं संस्क.), ललितपुर : साभ्ना प्रकाशन ।

पौड्याल, शिवप्रसाद (२०६२), नेपाली उखानको अध्ययन, अप्रकाशित विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय, कीर्तिपुर : त्रि.वि. ।

बजगाई, योगेन्द्रप्रसाद (२०६२), अद्यम जिल्लामा प्रचलित उखानको अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर : त्रि.वि. ।

बन्धु, चूडामणि (२०५८), नेपाली लोक साहित्य, काठमाडौं : एकता बुक्स ।

बराल, कृष्णहरि र एटम, नेत्र (२०६६), माध्यमिक नेपाली व्याकरण, अभिव्यक्ति र रचना, काठमाडौं : तलेजु प्रकाशन ।

भण्डारी, इन्द्रबहादुर (२०६०), बागलुङ जिल्लामा प्रचलित टुक्काको अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर : त्रि.वि. ।

पाविके. (२०७१). माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम, कक्षा ९ - १०. पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, भक्तपुर ।

राणा, भरतजंग (२०७०), भरत उखान संग्रह, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

लामिछाने, कपिल (२०६९), *नेपाली उखान र टुक्काको अध्ययन*, काठमाडौँ : विवेक सिर्जनशील प्रकाशन ।

वस्ती, शरच्चन्द्र (सन् २००६), *हाम्रो भाषा*, ललितपुर : हिमाल किताब ।

शर्मा, केदारप्रसाद र पौडेल, माधवप्रसाद (२०६७), *नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण*, काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

शर्मा, मोहनराज र लुईटेल, खगेन्द्रप्रसाद (२०६३), *लोकवार्ता विज्ञान र लोक साहित्य*, काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।